

KÖNYVISMERTETÉSEK

ALESSANDRO MANZONI: *A jegyesek*. Révay József fordítása. Franklin-Társulat kiadása, 1942, XV—264—258 ll.

Némelyek szerint a «Promessi Sposi», amelyet az olasz irodalom reprezentatív művei közé soroltak mintegy összehasonlítást képezni a Divina Commedia-és az Orlando Furiosoval, mivel nem tett szert a haza határain túl a másik kettő hírnevére, nem egyetemes remekmű és a műnek erre a «nem egyetemességére» a következő magyarázatokat adják: hogy a regényt vallásetikai elfogultsága bizonyos «áthathatatlan homályos légkörrel» vonta be; és ezért Manzoni műve nem gyakorolt semmilyen jelentős hatást az idegen irodalmak fejlődésére (Citanna); hogy a «lélektani probléma momentáneitása, amely a szellemét képezi» és «a novella vidékiessége» a regény elterjedésének ártalmára lettek (Carducci); hogy Olaszországon kívül a Promessi Sposi-t mindössze Scott regényeinek szerencsés utánzatának tartják (Croce).

Mindhárom érvelés szuggesztív és az igazság egy részét is tartalmazza, de nem magyarázhatnak meg eléggé más még kisebb belső értékű művek sikerét. Tényleg, ha vitatható az a vélemény, amely szerint az a külföldi nem katolikus olvasók szemében a regénynek ártott tiszta katolikus szelleme; ha elfogadható is az a tétel, hogy a tények és szereplők és az őket jellemző lélektani eshetőségek szűken lokalizálták a regény eszményét; ha végül az a közönséges előítélet, hogy a Scott-műfaj egyszerű utánzatáról van szó, eltávolíthatta adott pillanatokban bizonyos országok olvasóközönségét a regénytől, szerintünk az «I Promessi Sposi» viszonylagosan csekély külföldi elterjedtségének igazi oka egészen más és pedig kettős: 1. a Manzoni-mű átültetésének nehézsége más nyelvre (valamennyi művészi szépségével és valamennyi lélektani finom-

ságával); 2. a történelmi készültség szigorúsága, amelyet a regény megkövetel attól az olvasótól, aki meg akarja érteni és becsülni, nemcsak az egyes hozzáférhetőbb részleteket úgy-ahogy élvezni. A mondottak megerősítését látjuk abban a jelentős számú részleges vagy éppen megcsonkított fordításban, amely a műből különféle nyelveken különböző időszakokban készült, főleg gyakorlati megfontolásokból: kereskedelmi, politikai, vallás erkölcsi, de egyáltalán nem művészi vagy irodalmi szempontokból. Köztudomású, hogy Manzoni regénye nyersanyagát hosszú és komoly tanulmányok alapján Melchiorre Gioia tractatusából, Ripamonte krónikájából, számos, Lombardia XVII. századbeli életére vonatkozó könyvből és okmányból, valamint ifjúkori emlékeiből vette; az általa leírt és bemutatott helyek a Comotó körül hosszú megszokásból voltak előtte olyan ismeretesekek. Mindezen okok, amelyek külföldön megakadályozták a könyv azonnali elterjedését, Olaszországban viszont sikerének tényezőivé váltak; valóban a mű az Olaszországban kiadott első történelmi regények egyike volt; még ellentétes eszméktől áthatott olvasói is azonnal megszerették: egyforma tetszéssel olvasták mind az egyház hívei, mind ellenségei; a hazafiak és az osztrákpárti reakcionáriusok.

Alighogy megjelent 1827-ben a regény, a közönség mohón vetette rá magát és tüstént megjelentek a fordítások is: kettő francia, kettő német és egy angol nyelvű. Magyarországon is, ez a mű mindig élénk és állandó érdeklődésnek örvendett az olvasók között, amióta 1851-ben megjelent első fordítása Mézáros Imre tollából; ez egyáltalán nem volt hű fordítás, sőt nem is az eredeti alapján készült, hanem Schmidt Kristóf

német fordítása nyomán. Nyilvánvaló, hogy a fordító csupán a tények anyagát akarta rendezni, minden stílus vagy művészi szempont mellőzésével és ezért az olvasó a Manzoni-remekmű esztétikai értékéről kevéssé vagy egyáltalán nem alkothatott magának fogalmat. Egy második fordítást készít Beksics Gusztáv 1874-ben, de ez sem volt teljes, mert azokat a részleteket, amelyek nem kapcsolódtak szorosan a két jegyes történetéhez és amelyek mégis kidomborították volna a műben lelhető realiztikus megfigyelés élességét, a táj sajtáságos színezetét és az egész regényt átható finom humort, — elhagyta a fordító és így Manzoni művészete e fordításban is felismerhetetlen. Mindazonáltal a fordításnak bizonyos sikere volt és Ráth Móric családi könyvtárában több kiadást ért meg 1884-ben és 1892-ben. Mindent egybevetve Magyarországon a legjobb fordítás mindmáig az 1901-ben megjelent Vetési (Winkler) József-féle; ez a fordítás az 1896-os Hoepli-kiadású eredetit vette alapul. E fordítás képviseli az első komoly törekvést, hogy az eredeti szöveghez hű maradjon a szellem és betű szerint, de nem teljes sikerrel, mert gyakran a kifejezésekben a magyar nyelvvel szemben idegen jelleget tart meg. Időrendben az utolsó fordítás Várdai Béláé (1929), de ez tulajdonképpen a regény rövidebb kiadása Vetési fordítása nyomán.

Az előttünk fekvő Révay-fordítás, az olasz-magyar művelődési kapcsolatok ügyének mintegy értékes és kedves karácsonyi ajándéka, mind a fordító bevallása, mind személyes tapasztalatunk szerint olyan teljes fordítás, amely szembeáll az eredeti stílusnehézségeivel és szerencsésen oldja meg azokat; iparkodik megadni a magyar szövegnek az olasz szöveg jellegzetességeit, mind a

Manzoni-mondatfűzés, mind a magyar kifejezések és szólásmódok szempontjából; ebben az eljárásában felhasználja Vetésitől, a maga fordításában követett észrevételeit, utánozva ebben Babitsnak a Szász-féle elavult fordítással szembeni

eljárását. Révay elkerülte elődei hibáit és így az eredeti szöveghez hű és Alessandro Manzoni őszinte és egyetemes művészetét tiszteletben tartó hibátlan átültetésével gazdagította a magyar fordítás-sorozatot.

REMIGIO PIAN

KARDOS TIBOR : *Magyarország antik hagyományai*. Parthenon, Budapest, 1942, 93 ll.

Az európai kultúrára ható klasszikus hagyomány hatásosságának problémáját több műben tették már általános vizsgálat tárgyává e században, kezdve Zielinski híres munkájától; de ami a magyar művelődést illeti, eddig csak részlettanulmányokkal találkoztunk: akár egyes korszakokra, akár egyes kiemelkedő személyekre vonatkozóan. Ennél fogva igen időszerű ez az ügyes szintézis, amelyet a hasonló tanulmányokban különösen illetékes Kardos nyújt a választékos és hasznos «Parthenon Tanulmányok» legújabb kis kötetében.

Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a szerző ebben a kis munkájában nem annyira a klasszikus hagyománynak a magyar kultúrára gyakorolt hatását akarja vizsgálni, hanem inkább meghatározza, mikor és mily módon történt a szerencsés találkozás a magyar lélek és az antik kultúra teremő géniusza között.

E találkozás tényleg nem egyetlen korszakban folyt le, hanem mindig ismétlődött, új gyümölcsökben termékenyen a különböző időszakokban.

Először akkor volt, amikor a magyar honfoglalók meghódították az országot, ahol azonban az előző betörések és vándorlások miatt az itt virágzott római mű-

velődésnek csak igen kevés jelének kellett lennie: néhány központ vagy név, amely még emlékeztetett a régi nagyságra és a lerombolt épületekben vagy a vidéken, a régi népesség szórványai, a latin nyelv és hagyományok meg szokások állhatatos őrzőiként. Ennek ellenére a magyar uralkodók még sem iparkodnak berendezni a maguk egyeduralmát egészen a római császárok mintájára, vagy államát a római berendezkedésre. Ezek a magyar uralkodók már keresztényekké váltak és ezt a vallást mostantól fogva terjeszteni és támogatni iparkodnak; sőt — a szerző helyes felfogása szerint — ez a vallás a legdőntőbb tényező ebben a magyar géniusz és a romanitás közt lefolyt első találkozásban. A keresztény vallással azonban befogadják a latin nyelvet is, amely hosszú ideig megmaradt az Egyházban és egyengette a római irodalom útját; ez éreztette hatását a történetíráson és általában Magyarország politikai és társadalmi felfogásán. Mindazonáltal a magyar kultúra nem maradt teljesen passzív és nem akarta elveszteni lényeges jellegzetességeit, ezért csak azt fogadta be, ami formatív elem volt és visszautasította azt, ami fejlődését megakadályozta volna. Külön figyelmet érdemel az a paragrafus,

amelyben a szerző, miután utal a római művészetnek a magyarra gyakorolt hatására, kiemeli a Gesta Ungarorumban és Anonymus elbeszéléseiben lelhető néhány, az antik trójai legendákra emlékeztető vonatkozást; azonban meg kell vizsgálni, hogy ezek közvetlenül a latin íróktól vagy bizonyos esetekben a nyugati lovagköltészetből származnak-e.

A második mozzanat a humanizmusé. És itt egész biztos, nem hiányzott az anyag, de a szerző célszerűen ki tudta választani a korszakot jellemző főjelenségeket. Bemutatja a Magyarországra jött humanisták működését Piccolomini-től Bonfiniig, kimutatva: egyik-másik számára hogyan válik a magyar táj szinte klasszikus tájjá, hogyan kelnek új életre az antik helynevek, milyen gyakran keletkeznek fantasztikus etimológiák és végül hogyan születnek olyan tanok, amelyeket ma nagyon támadnak, mint pl. a dáciai római kontinuitás (amelyet a mai magyar tudósok joggal elleneznek.) A szerző beszél még a humanista típusú magyar állameszméről, amely a humanista Mátyás király udvarában él és ezeknek az eszméknek az uralkodó halála után való továbbhatásáról, amikor azok elterjednek a különböző rétegekben és főleg a diákok között. Ennek a kornak végül jellegzetes vonása egy olyan magyar nyelv szükségérzete, amely a latin mellett a vallás és a kultúra nyelve lenne.

A harmadik találkozás az antik hagyomány és a magyar szellem közt az ú. n. barokk-korban van. A klasszikus kultúra horizontja most tágabb, de a magyar szellem mindinkább megszilárdult és ha találunk is az irodalomban még sok klasszikus elemet, ezek összekeverednek a magyar szokásokkal, élettel, tájjal. Erdélyben különösen érez-

hető a pádovai egyetem hatása és az a történetírás, amely itt keletkezik, szinte olyan, mint valami színdarab-jelenet, amelyben a fejedelmek hasonlóak az antik hősökhez; és tényleg ilyen «hősöktől és hősnőktől» veszi címét Kardos művének ez a fejezete is. A magyar szellem folytonos megszilárdulását észrevehetjük abból a tényből is, hogy e korszakban a magyar nyelv a latinnal szemben mindinkább tért hódít: sőt ekkor zajlik le a magyar nyelvújítás kezdete is.

Végül az utolsó korszak a XIX. században van, amelyben a klasszicizmus és a romanticizmus élénk harcát látjuk, akárcsak más európai államokban. Magyarországon a romanticizmus a francia forradalmat követi és kiemelten keleti jellegű, míg a klasszicizmust megerősíti a német, főleg a jenai egyetemeken tanuló ifjak révén a neohumanizmus. Ez a klasszicizmus 1848 után leáldozik és csak néhány író művében tér még vissza, hozzánk közelálló korszakban. De a század eleje óta a nemesség latin iskolákban nevelődik, az irodalomban és főleg a költészetben újraélednek az antik tájak és hősök, miközben a klasszicizmust politikai téren is támogatja Kossuth, Széchenyi, Kölcsey, aki az új görög klasszicizmusra törekszik. Úgy hogy azt mondhatjuk, ha ebben a korszakban a latin kultúra tere valamiképpen szűkül is, a klasszikus irány a hellén kultúrával gazdagodik.

Az antik hagyomány folytonosságának gondolata — (de egy olyan folytonosságé, amely minden időben új alakban és új megnyilvánulásban jelentkezik), tűnik ki Kardosnak ebből a világos és szerencsés szintéziséből, amelynek látszólagos egyszerűsége alatt megérezzük a szerző nagy és szilárd kultúráját; ezt különben a könyv végén közölt bőséges

jegyzet is mutatja és egyben ügyesen tájékoztatja a részletekre is vágyó műveltebb olvasót.

Befejezésül még csak annyit: ez az írás megérdemelné, hogy fordítás útján a nem magyar közönség is megismerje, minthogy kis terjedelme ellenére nemcsak a magyar kultúra sokoldalú megnyilvánulását és állásfoglalását magya-

rázza meg a különböző korszakokban, hanem felfedi ama szoros kapcsolato mély okait is, amelyek a magyar szellemet más országokéhoz és főleg Olaszországéhoz kötik, amellyel Magyarország egyéb történeti és politikai szilárd kötelékkel van szorosan egybekapcsolva.

G. LIBERTINI

HORVÁTH BÉLA: *Húsz olasz költő*. Róma könyvkiadó vállalat. Budapest, 1943, 70 ll.

Horváth Béla ízléses kis könyvben (amely első kötetét képezi a Budapesten nemrég megalakult Róma könyvkiadó vállalatától hirdetett olasz művek magyar fordítás-sorozatának), finom esztétikai ízlést eláruló fordítói munkával összegyűjtötte az olasz irodalom különböző századaiban virágzott húsz lírikus huszonnégy alkotását: két XIII. sz.-i, egy XIV. sz.-i, két XV. sz.-i, egy XVI. sz.-i, két XIX. sz.-i és tizenkét mai verset. Minthogy a fordító nem árulja el azt az elvet, amelyet követett a szerzők, illetve műveik kiválasztásánál, és minthogy ez az elv magából az antológiából sem tűnik ki, fel kell tételeznünk, hogy tolmácsi mivoltának művészi bizonyosságát akarta adni, minden egyéb megfontolás helyett, csupán fordítói készségét és költői fogékonyságát gyakorolva a vele legkongeniálisabb költőkön és műveiken; és ezért őszinte hálával tartozunk neki, mert bármennyire igyekezett is volna, hogy szervezesebbé, illetve teljesebbe tegye e gyűjteményt, feltétlenül kevésbé őszinte, következőkép kevésbé tökéletes munkát nyújtott volna.

A kiválasztott szerzők egymásutánja külső, időrendi sorrendet (bár a XVII. és XVIII. sz.-i lírikusok mellőzése miatt elég jelentős hiánnyal: így nem szerepelnek a marinisták, az arkádiaiak és a klasszikusok Pariniig) követ, az eklektikus sorrenddel szemben. Tényleg Aquinói Sz. Tamás és Jacopone da Todi vallásos költészetének példái mellett találunk más, hazafias ihletettséget, mint *Petrarca All'Italiaja*, vagy madrigál hangút, mint *Lorenzo de Medici* szonettje, vagy *Michelangelo Buonarroti* zord és erőteljes *Dante*-ja, vagy még *Tommaso Campanella* sötéten átszenvedett szonettje, avagy váltakozva: vallásos és hazafias tárgyút, mint *Alessandro Manzoni Resurrenzione* és *Il Cinque Maggio*-ja.

Ez első fordítói kísérletében szereplő irodalmi kedvenceiből ítélve, Horváth igen nagy érzékkel bír a vallásos és misztikus utalások iránt, de annak az irodalmi dekadens iránynak a bonyolult technikai és stilisztikai tapasztalatai iránt is, amely a huszadik század szembeötlő jelensége és amely a művészi kifejezés-közvetlenség romantikus felfogásának értelmezéséből fakadt.

a D'Annunzio például, akit Horváth *Morte del cervo* és Pán isten eljöttére vonatkozó *Annunzio*-fordításaiban mutat be, bár részben megszabadítja az olasz költészetet a hagyományos és még Carducci működésében gyökerező akadémizmus és klasszicizmus maradványaitól, új kifejezésmódokat és új érzéseket teremt és ezek maguk alkotják a költészet lényegét a kádenciák, a szünetek és a konzonanciák varázsával együtt.

A dekadens irodalmi irány körén belül élnek mindazok a költők, akiket általában a *crepuscolari*, a *futuristi* és az *ermetici* megnevezésekkel jelölünk; és Horváth ezeknek néhány jellegetes alakját mutatja be az eredetihez hű és a hangsúly, ritmus, valamint versmérték szempontjából is megfelelő fordításban. (Paolo Buzzi, Massimo Bontempelli, Giuseppe Ungaretti, Ugo Betti, Nicola Moscardelli, Lionello Fiumi és Giovanni Papini.) Például Papini számára, híven a művészet autonómiájához, amint azt maga hangsúlyozta versei (*Cento pagine di poesia, Opera prima*) elé írt *Ragioni in prosa*-ban, a művész célja olyan szokatlan hangharmóniák létrehozása, amelyek a szavak értelmétől függetlenül is tetszenek. Lionello Fiumi, akit, első verskötetének (*Polline*, 1914) kiadása óta a szabadverseiben szereplő lírai képek és realiztikus és groteszk motívumok merész közelítése miatt, elszánt iskolafőnek tartottak, a *Poesie scelté*-jét megelőző *Avvertenza*-ban nem hiszi, hogy ifjúkori versei a költészet országútjáról való letérést képviselnék, mielőtt azt állítja, hogy az egykorú ízlés-

megegyezés történetileg fogja őt igazolni; tényleg a lélek tétlen magára hagyása a benyomások következtelen és szeszélyes egymásrakövetkezésével szemben és a belőle fakadt ritmus- és stílusformák feloldása általános európai jelenség (és mintegy esztétikai vetülete az utóbbi negyven évben tapasztalt ítéletképesség hanyatlásnak.)

A lírai tisztaság és bensőség igazságait képviselik többek közt Nicola Moscardelli, Ugo Betti és valamennyi közt a legolvasottabb Giuseppe Ungaretti, akiknek személyes árnyalatait és jellegzeteségeit, amint látjuk, Horváth meg tudja ragadni. Költeményeik *nem fejeznek ki*, hanem *sugallnak*; nem akarnak eljutni a képzelethez az értelem útján, hanem az emberek isteni bensőségéhez fordulnak. Többféle hermetizmusfokozat van, szinte valamennyiben azonban túlsúlyban van egy bizonyos olasz józan ész és a klasszicizmus bizonyos kitörülhetetlen bélyege, amely nem más, mint a képzelet egybeolvadása az értelemmel; és ezek a tulajdonságok sok hasonló újítót tartottak távol a külföldi esztétizmusok számtalan kilengéseitől.

Ezt a költők és költészeti irányok közt tapasztalható rövid megkülönböztetést azért akartuk körvonalozni ebből az alkalomból, (hogy Horváth jelentős fordításaiban az olasz költészetből kis kötetével ízelítőt nyújtott), mert ki kívántuk emelni hallgatólag is azt a különböző természetű (technikai, stilisztikai és fordítási) nehézséget, amellyel meg kellett küzdenie, de főként, hogy kifejezzük a fordítónak őszinte örömeinket és helyeslésünket.

REMIGIO PIAN